

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

İbn Arabî'de İşârî Tefsir, yazar Davut Ağbal (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017)

Review of İşârî Tefsir [Isharî Tafşir by Ibn al-‘Arabî] by Davut Ağbal (Istanbul: Litera Publishing, 2017)

Değerlendiren/Reviewed by

Yüksel Göztepe

Dr. Öğr. Ü., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı

Assistant Professor, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Sufism

ygoztepe@gmail.com

orcid.org/0000-0001-5701-0267

Öz: Değerlendirmesini yaptığımız “*İbn Arabî'de İşârî Tefsir* [Isharî Tafşir by Ibn al-‘Arabî]” isimli eser, hem tefsir hem de tasavvuf alanıyla ilgili bir çalışmadır. Kitap bir giriş iki bölümden oluşmaktadır. Eser, mutasavvıflardan İbnü'l-Arabî'nin varlığa, insana, bilgiye ve Kur'ân'a bakışı bağlamında işârî tefsirin temel ilkelerini ve metodunu ele almaktadır. Bu çalışma, tefsir alanında genç bir akademisyenin doktora tezidir. Kitap aynı zamanda, İbnü'l-Arabî'nin düşünce sistemine özlü bir bakış içermesi bakımından son derece önemlidir. Ülkemizde İbnü'l-Arabî üzerinde hadis, kelam ve tasavvuf alanında birçok çalışmaya ek olarak tefsir sahasındaki eksiği tamamlaması açısından da önemli bir eserdir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İbnü'l-Arabî, İşârî Tefsir, Tasavvuf, Varlık, İnsan, Kur'ân.

Isharî Tafşir by Ibn al-‘Arabî

Abstract: The work titled as “*İbn Arabî'de İşârî Tefsir*”, which we reviewed, is related to exegesis and sufism. The book consists of an introduction chapter and two main chapters. This work mainly discusses the basic principles and methods of Isharî tafşir within the framework of Ibn al-‘Arabî's, a well-known sufi, understanding of existence, human beings, knowledge and Qur'ân. This work is a dissertation written by a young scholar. The book is significant in that it provides a succinct overview of Ibn al-‘Arabî's system of thought. In our country, there are many hadith, kalām and sufism studies on Ibn al-‘Arabî. But there are few exegesis studies discussing Ibn al-‘Arabî's perspective, this book fills this gap.

Keywords: Tasawwuf, Ibn al-‘Arabî, Isharî Tafşir, Sufism, Existence, Human Beings, Qur'ân.

Değerlendirme yapmak için bu kitabı seçmemizin amacı, eserleriyle tasavvuf tarihinde kendisinden bir hayli söz ettiren ve yaptığı yorumlar nedeniyle gerek tasavvuf içinden gerekse dışından aşırı tepkilere maruz kalan sûfi, filozof bir müellifin işârî tefsir anlayışının bu çalışmada işlenmesidir. Zira İbnü'l-Arabî üzerinde çalışan araştırmacıların zaman zaman itiraf ettiği gibi “O, aynı zamanda tevarüs ettiği fikirleri daha ileri noktaya taşıyan, bu yönüyle de kendi çağını aşan bir şahsiyettir.” (s.27.) Aynı zamanda İbnü'l-Arabî, ülkemizde ve yurtdışında üzerinde en fazla akademik çalışma yapılan şahsiyetlerden birdir.

Tanıtımını yaptığımız bu kitap, her ne kadar tefsir alanında yapılmış bir doktora tezi de olsa en az yapıldığı alan kadar tasavvuf bölümünü de ilgilendiren akademik çalışmadır. Kitap giriş, iki bölümden meydana gelmektedir. Yazar giriş kısmında eserinin konusunu, metodunu, temel kaynakları ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin hayatı ve tefsirle ilgili eserleri, işârî tefsirin tanımını ve tarihsel gelişimi hakkında bilgi vermektedir. Yazar bu hususta şunları söylemektedir: “İşârî tefsir faaliyetinin birtakım merhalelerden geçtiği ve İbn Arabî'yi de içine alan bir süreçle birlikte işârî yorumların daha kapsamlı ve sistemli bir hâle dönüştüğü, İbn Arabî'nin bahsedilen bu dönüşümdeki en önemli isimlerden biri olduğu tespitinden hareket edilmektedir... İbn Arabî'nin Kur'ân yorumlarının arka planını varlık, insan, bilgi ve Kur'ân hakkındaki fikirlerinden oluşturmaktadır” (s.15-16.) Birinci bölümde, İbnü'l-Arabî'nin düşünce sisteminin temellerin oluşturduğu, varlık, insan, bilgi ve Kur'ân anlayışı üzerinde durulmaktadır. Kitabın muhteva açısından en önemli ve ağırlıklı bölümü ikinci bölümdür. Bu bölümde, İbnü'l-Arabî'nin işârî tefsirinin temel ilkeleri ele alınmaktadır. Burada İbnü'l-Arabî'nin varlık anlayışıyla ilgili vücûd ve kâinatın zuhur sebebi olarak görülen sevgi kavramı ele alınarak yorumlanmıştır. Bölümde insan ve bilgi anlayışının ilkeleri izah edilerek açıklanmıştır. Bilgi anlayışında nazârî bilgi, keşfî bilgi, tecellî ve Kur'ân anlayışıyla ilgili ilkeler ele alınarak izah edilmeye gayret edilmiştir. İkinci bölümde ise “İbnü'l-Arabî'nin İşârî Tefsir Metodu” başlığı altında sûfi tecrübesi ve tecrübenin ifadesinin imkânı açıklanmıştır. Yine burada işârî tefsir metodu açısından Kur'ân'ın lügavî özellikleri, nüzul sebepleri ve nüzul ortamı verileri, parçacı yaklaşım, temsil, sembol ve i'tibar yönünden kullanımı ele alınmıştır. Bu bölümde yer alan “İşârî Tefsirin Tefsir Geleneğindeki Yeri ve Tefsir Geleneğine Etkisi” başlığın, giriş bölümünde yer almasının daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Kitap, İbnü'l-Arabî'den üç tane kısa örnek metin çevirisiyle sona ermektedir.

Büyük bir emek ve gayretin mahsulü olan kitap, eksikleriyle birlikte İbnü'l-Arabî'nin düşünce sistemini tanımak isteyenler için katkı sağlayacak bir çalışmadır. Bununla birlikte, her çalışmada olduğu gibi bu kitapta gördüğümüz bazı eksiklere ve yapılmasıyla daha uygun olacağını düşündüğümüz noktalara da değinmek istiyoruz. Tefsir alanında yapılan bu doktora çalışmasında dikkatimizi çeken ve bahsetmemiz gereken önemli hususlardan biri, bu çalışma her ne kadar birinci derecede tefsir alanının ilgilendirse de çalışmanın muhteviyatına bakıldığında bu bilim dalından daha ziyade tasavvuf anabilim dalıyla ilgili bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Tez savunmasını gerçekleştiren jüriye bakıldığında üç tefsir ve iki din felsefesi hocasını görmekteyiz. Oysa kitap irdelendiğinde tamamen tasavvufî içerikli bir çalışma olduğu hemen dikkat çekmektedir. Tez savunmasında jüriyelerden birinin tasavvuf akademisyenlerden bir hocanın bulunmamasının ciddi bir eksiklik olduğu kanaatindeyiz. Bir başka konu da şudur ki yazar kaynakçada “Fütûhâtu'l-Mekkiyye” adlı eserin bir Osman Yahya'nın tahkikli çalışması diğeri ise Beyrut baskısı, üçüncüsü de Ekrem Demirli hocanın tercümesini kullandığını vermektedir. Tezin dipnotunda bu üç eserden

hangisini verildiğini bilmek neredeyse mümkün değildir. Birebir tercüme, alıntı yapılan yerlerde tercümenin karşılaştırmasını yapmak bu nedenle her üç eser aynı anda bakmadan mümkün görünmemektedir. Yazar genel itibariyle İbnü'l-Arabî'nin eserlerinden referanslarını mefhum alıntısı şekliyle yapmıştır. Bazen tam alıntı yaptığı yerlerde ise kullanıldığı parantezleri dikkate aldığımızda yazarın serbest tercümeden daha ziyade lafzî çevriyi esas aldığını söyleyebiliriz. Bu da çalışmanın önemli bir eksikliği olarak göze çarpmaktadır.

“İbn Arabî” veya “İbnü'l-Arabî” ifadeleri kullanımında genelde akademik çevrelerde bir ittifak yoktur. Bazı akademisyenler “İbnü'l-Arabî” şeklinde kullanırken bazıları ise “İbn Arabî” ifadesini kullanmaktadır. Yazar, tezinde bu ifadeyi “İbnü'l-Arabî” şeklinde kullanmışken kitabın matbusunda “İbn Arabî” kullanımını tercih etmiştir. Ama nadirde olsa “İbnü'l-Arabî” şeklinde kullanıldığı da görülmektedir. Bu konuda, genel itibariyle akademisyenlerin kullanımında tercih ettiği Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İslâm Ansiklopedisi'nde “İbnü'l-Arabî” kalıbıyla geçtiği ve İbnü'l-Arabî üzerine ciddi çalışmaları bulunan bu alanda otorite olarak kabul edilebilecek hocaların ekseriyeti “İbnü'l-Arabî” şeklinde bu ifadeyi yazmayı tercih ettiklerini söyleyebiliriz. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki, yazar kaynakçada İbnü'l-Arabî'nin eserlerin sıralarken “İbnü'l-Arabî” şeklinde yazmayı tercih etmiştir. Yani bu durum yazarın tercih ettiği yazımıyla tutarlılık arz etmemektedir. Bu durum kitabın yarıncısıyla da alakalı bir durum olabilir.

Yazarın İbnü'l-Arabî'nin “Fütûhât” ve “Füsusu'l-Hikem” adlı eserlerinin dışında en fazla referans verdiği şahıslar arasında Nasr Hamîd Ebu Zeyd bulunmaktadır. Arap edebiyatı uzmanı şahsın “Felsefetü'l-te'vil dirâse fi te'vili'l-Kur'ân 'inde Muhyiddîn 'Arabî” -bu eseri Semih Ceyhan hoca tarafından “Sufi Hermenötik” ismiyle 2018 tercümesi yapılmıştır- adlı eserinden alıntılar yaptığı yerlerde okuyucunun felsefî yönüne dikkatini çekerken tasavvuf akademisyenden yapılan naklielerde ise tasavvufî vurgular kendini göstermektedir. Yani alıntılar, mefhum aktarımı şeklinde yapılırken iyice yoğunlaşmış izlenimi vermektedir. Belki bu durum, yazarında dediği gibi “İşârî tefsiri, mahiyet olarak başka her hangi bir tefsirden ayıran husus, nassın zâhrinin ifade ettiği mâlumâtı hayata aktarmakla birlikte, onun tecrübî, öznel, açık, kesin, tekrar edilemez ve genel-kenemez bir boyuta da sahip olmasındandır. (s.30.)

Şunu da belirtmeliyiz ki, yazarın İbnü'l-Arabî'nin tefsirle ilgili eserlerinin bir listesini veririrken müellife ait olmayıp da ona atfedilen kitapların kime ait olabileceğini belirtmesi veya en azından bir tahminde bulunup kanaatini ifade etmesi hususu ise güzel olmuştur.

Yazar, eserini meydana getirirken başta Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tefsir eserleri olmak üzere tefsir kitaplarından daha ziyade tasavvufî yorumların ağırlıklı olduğu kitapları tercih etmiştir. Her ne kadar tefsirle ilgili İbnü'l-Arabî'nin birçok kitabının ismini zikretse de dipnotlara ve kaynakçaya baktığımızda tefsirle ilgili işârî tefsirlerin çok az olduğunu söylemek durumunda yız. Örneğin Kuşeyrî'nin “Letâifü'l-İşârât” kaynakçada var ise de bu eserden dipnotlarda fazla referans yoktur. İsmail Hakkı Bursevî'nin “Rûhu'l-Beyân”, Nimetullah Nacivânî'nin ve Sülemî'nin tefsirlerinin de kaynakçada görünmemesi okuyucunun dikkatini çekmektedir. Kitapta daha ziyade “Füsusu'l-Hikem” şerhleri ve tasavvuf ilmini izah eden eserler ve tasavvuf akademisyenlerinin eserlerinden referanslar bulunmaktadır. Tefsir alanındaki akademisyenlerin çalışmalarına atıflar da vardır. Ancak ekseriyette atıflar, tasavvuf alanında yapıldığı halde tez jürisinde İbnü'l-Arabî üzerine çalışma yapan hocalardan birinin olmaması en bariz dikkat çeken bir eksikliklerdir. Gerçi yazar ön sözde Mustafa Çakmaklıoğlu'na son halini okuttuğunu ve faydalı tenkitler aldığını

belirtse de tez savunması esnasında bu alanda bir tasavvuf uzmanının, kitaba çok daha fazla nitelik kazandıracığı bir gerçektir.

Kitapta zaman zaman kendi içerisinde çelişkiyi çağrıştıran anlatımlara da rastlanmaktadır. Bu durum bazen farklı yapılan alıntılardan kaynaklandığı gibi bazen de küllî bir iddiada bulunup onu şerh ederken görülmektedir. Müellifin “*Zira hem sûfiler hem de usulcüler işârî tefsiri, tefsir olarak kabul etmemektedirler. Her ne kadar tasavvuf ehli, zâhir ulemânın tepkisini üzerlerine çekmemek adına, kendi yaptıkları yorumları tefsir değil, işâret şeklinde tanımlamış olsalar da, bizzat sûfiler, yaptıkları herhangi bir bâtinî mânânın hakemi olarak nassın zâhirini belirlemektedirler.*” (s.58.) ifadelerini buna örnek olarak verebiliriz. Haddizatında burada bir genelleştirme yapmak mümkün değildir. Her ne kadar bazı kişiler böyle bir genelleştirme şeklinde hükümde bulunsa bile İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde dahi her iki görüşü bulmak mümkündür. Sülemî'nin eseri için Vâhidî'nin ağır tenkid yapması bir tarafa başta onun eserini isminin “*Hakâiku't-Tefsir*” olması bu genelleştirmeyi nakzetmesi için yeterlidir. Yani eserin isminde bile yapılanın bir tefsir olduğu zikredilmektedir.

Kitapta dikkat çeken önemli hususlardan biri de alana vâkıf olan herkesin farklı başlıklar altında da olsa çok fazla tekrar izlenimi veren ifadelere yer verilmesidir. Bu her ne kadar İbnü'l-Arabî'nin insan, kâinat ve Kur'ân'ı birbirini tefsir eden kardeşler gibi görmesinden kaynaklanıyorsa da yazarın farklı konu başlıkları altında referans aldığı kişilerden de kaynaklanmaktadır. Kitapta bazı ifadeler çok fazla tekrarlanmaktadır. “*Kur'ân'la insan-ı kâmilin ikiz kardeş olduğu*” ve “*Hiçbir şey yoktur ki o şeyin zâhiri, bâtını, haddi ve matla' olmasın*” gibi vb. bazı ifadeler en çok tekrarlanan ifadelerdir.

Yine “*Ulûhet*”, “*Hakikatü'l-Hakâik*”, “*Amâ*” ve “*Hakikatü'l-Muhammediye*” kavramları farklı başlıklar altında ve dolaylı ifadelerle izah edilmiş olsa da aslında hepsi “*Vahidiyyet*” ve “*Vahdet*”e tekabül eden “*Ceberut*” mertebesinin diğer isimleridir. Bu kavramların hepsi, varlık mertebelerinde aynı mertebeye karşılık gelmektedir. Bunlar bir tek başlık altında aynı manaya gelen farklı ifade şekilleriyle işlenebilirdi. Nitekim yazar da alıntılarında bunu zaman zaman ifade etmiştir. Şu ifadelerinde olduğu gibi: “*İbn Arabî'de berzahu'l-berâzih için; uluhet, hakikatü'l-hakâik, 'amâ veya a'yân-ı sâbite ve hakikat-ı Muhammediyye gibi isimlendirmelere rastlamak mümkündür. Bu farklı isimlendirmeler sebebiyle farklı mefhumlardan bahsedildiğine dair bir fikir İbn Arabî düşüncesi için söz konusu değildir.*” (s.90.) Yine başka bir yerde şu ifadelerle yer vermiştir: “*Amâ; farklı tasniflerde ta'ayyün-i evvel ve ta'ayyün-i sâni şeklinde ayrılan âlem-i ceberutu ifade etmek için kullanılan bir diğer kavramdır* (s.95.) “*Hakikat-ı Muhammediyye Hak ile âlemi bir araya getiren ve aynı zamanda da ayıran berzah olmasının yanı sıra hem ontolojik hem de epistemolojik işlevlere sahiptir*” (s.100.) Tıpkı burada olduğu gibi ulûhet, hakikatü'l-hakâik, 'amâ ve hakikatü'l-Muhammediyye kavramların izah edildiği yerler bakıldığında aynı boyutta “*Berzah*” olma özellikleri rahatlıkla görülecektir. Zira İbnü'l-Arabî sisteminde aynı mertebeye birçok farklı isimler verme şeklinde tezahürler görülmektedir. Meselâ; “*Mertebe-i ervâh, ervâh-ı külliyye, 'ukûl-ı külliyye gibi isimler âlem-i emrin diğer isimleridir.*” (s.104.)

Yine eserin seksen üçüncü sayfasında verilen varlık mertebelerin hiç birine uymayan sistemsel sıkıntı doğurabilecek bilgilere de rastlanmaktadır. “*Âlem-i Emr'in ilk mertebesi olan ilk akıl (el-'aklu'l-evvel), bâtını itibarıyla ulûhet, hakikatü'l-hakâik ve 'amâ ile birlikteliğe sahipken, zâhiri itibarıyla de el-Bedi' ilâhî ismiyle irtibatı sebebiyle ilk yaratılan şey (evvelü mübda') olarak kabul edilmektedir.*” (s.104.) ifadeleri sıkıntı arz etmektedir. İbnü'l-Arabî sisteminde akl-ı evvel, ceberût âlemine veya diğer

ismiyle Hakikatü'l-Muhammediyye'ye tekabül etmektedir. Bu durum 4, 5, 6 ve 7'li varlık mertebelerinde de böyledir. Yazarın böyle bir fikir beyanda bulunması alıntı yaptığı Ebu Zeyd'in "*Felsefetü't-te'vil*" isimli eserinden mi kaynaklanıyor yoksa İbnü'l-Arabî'nin paradoksal kullanımından mı kaynaklanıyor anlamak mümkün değildir.

Yazar, müellifin beş adet arştan (s.110) bahsettiğini vurgulamaktadır. Oysa bu durumun İbnü'l-Arabî'nin aynı manayı çok farklı terimlerle ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Zira onun çok geniş ve zengin kavram dünyası olduğu bilinmektedir.

Yazar, İbnü'l-Arabî'nin bazı ifadelerini anladığı şekliyle aktarırken şunları söylemektedir: "*İbn Arabî, Allah'a yakınlık hâlinin daha fazla olduğu makamı, kulun sözüünün Allah'ın sözü olduğu makam olarak tespit etmektedir.*" (s.252) Bu ifade sûfînin yaşadığı hâl, fenâfillah denilen boyuttur. Sûfî bu hâle ulaşabilmek için kurbu ferâiz ve kurbu u nevâfil denilen farz ve nafilelerle Allah'a kurbiyet elde etmektedir. Bir Buhârî hadisinde kulun Allah'a sürekli nafileleri çoğaltmak suretiyle "*Allah'ın gören gözü, işiten kulağı ve tutan elli olması*" hususuna atıf yapılır. Oysa konular açısından son derece önemli olan bu hususa yazarın pek değinmemesi bir eksiklik olarak görünmektedir.

Bu eserin kaynakçasında İbnü'l-Arabî'nin risalelerinin bir araya getirmiş olduğu farklı yayınevinden çıkan iki kitabın müstakil olarak da verilmesi uygun olmamıştır. Bu resailden hangisinin içindeki risale kullanılmışsa o yayıneviyle birlikte künyesi kaynakçada zikredilmişken tekrar bu iki yayınevin eserlerinin zikredilmesi zait bir manzara izlenimini vermektedir. Yani birinci "*İbnü'l-Arabî'nin "Resailü İbn 'Arabî, I-III., (thk. Sa'id Abdülfettâh), İntişâru'l-Arabî, Beyrut, 2001"*, ikincisi ise "*Resailü İbnü'l- 'Arabî Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.*" Bu iki eserde geçen risale kitabın içinde kullanılmışsa o risale ismiyle birlikte zaten zikrediliyor tekrar müstakil esermiş gibi iki eserin kullanılması bize göre bir fazlalıktır. (s.372.)

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da yazım yanlışları, az da olsa, bulunmaktadır. Bir iki tane örnek vermek gerekirse, (s.260) da "*Hâiz*" kelimesi "*Sahip, bulunduran*" manalarına gelen bir kavram olmasına rağmen bu cümle içinde bir türlü bu mana ile ilişkilendirilememektedir. Yine (s.318) "*Bilgi*" kelimesi "*Bigi*" şeklinde "l" harfi düşmüş olarak yazılmıştır.